

dr Waclaw Domaszewicz

**Gmina Biskupiec w badaniach socjologicznych
w ramach Projektu „Nasza wieś w naszych rękach”.**

Wstęp

Badania prowadzone na zlecenie Fundacji dr Teresy Cz. Malec „Łatwiej razem”, oraz władz gminy Biskupiec miały charakter dwuetapowy. Wstępna część zagadnienia aktywności społecznej obszarów wiejskich w gminie analizowana była na podstawie badań ankietowych. Badaniami empirycznymi autorzy projektu objęli wszystkie sołectwa w gminie Biskupiec. Do mieszkańców rozesłano 1325 kwestionariuszy ankiet. W losowo dobranej próbie znalazło się 521 osób (liczba wypełnionych ankiet).

Pierwszoplanowym celem projektu była aktywizacja zawodowa środowisk wiejskich, a celem badań pogłębiona analiza możliwości, potrzeb i koniecznych do podjęcia działań, które umożliwiłyby zrealizowanie owego celu. Potrzebę wdrożenia tego projektu uzasadnia widoczne obecnie niedostosowanie możliwości i umiejętności pracobiorców do wymagań pracodawców. Kompetencje i wykształcenie ludności, zwłaszcza obszarów wiejskich, nie zawsze są zgodne z wymogami stawianymi potencjalnym pracobiorcom przez osoby poszukujące pracowników. W takiej sytuacji szczególnie ważną inicjatywą wydaje się pogłębiona diagnoza stanu kadrowego poszczególnych wsi w kontekście zapotrzebowania na konkretny rodzaj siły roboczej. Równie ważnym celem przeprowadzonych badań jest wskazanie konkretnych inicjatyw ekonomicznych, mających na celu umożliwienie osobom zainteresowanym podjęciem legalnej pracy, zgodnej z posiadanymi umiejętnościami, niekoniecznie popartymi formalnym świadectwem wykształcenia w danym kierunku.

Jako głównego beneficjenta projektu wybrano gminę Biskupiec, uważaną za jedną z najbardziej dotkniętych problemem strukturalnego bezrobocia. Niedoinwestowanie i względny niedorozwój ekonomiczny związany jest z mniejszym niż na innych obszarach wykorzystaniem środków pomocowych. Wstępne obserwacje sugerują, że niezadowolająco niski jest tam odsetek osób wspierających inicjatywy społeczne. Być może mieszkańcy są zniechęceni ogólną sytuacją i problemami, które niesie ona ze sobą.

I

Dzięki badaniom można zbliżyć się do odpowiedzi na pytanie, na ile inicjatywa społeczna na wsiach w gminie Biskupiec wydaje się możliwa do odblokowania, a więc czy we wsiach da się wyłonić społecznych liderów mogących wskazać w dalszej kolejności możliwości i potrzeby poszczególnych struktur wiejskich oraz czy możliwe jest uruchomienie procesów będących synonimem pozytywnych zmian. Główny cel projektu, sformułowano zatem następująco: „Kształtowanie wiedzy i umiejętności pozwalającej na aktywne uczestnictwo w życiu publicznym; udzielenie podstawowej informacji i wsparcie dla osób podejmujących działania gospodarcze tworzące bezpieczeństwo ekonomiczne rodzin, zainteresowanych utworzeniem Lokalnych Grup Działania oraz organizacji pozarządowych:

zebranie danych i opracowanie diagnozy o możliwościach wzmocnienia potencjału społecznego na terenie gminy”.

Prezentowane badania, jak już wspomniano miały charakter dwustopniowy. Etapem pierwszym, rozpoczętym w czerwcu 2011 i trwającym do sierpnia 2011 były wstępne badania sondażowe. Miały one za zadanie wskazać szereg elementów istotnych z punktu widzenia dalszego postępowania badawczego, z których najważniejszym było wskazanie respondentów do dalszych badań pogłębionych, zmierzających do aktywizacji zawodowej mieszkańców poszczególnych wsi. Same badania poprzedzone były intensywnymi przygotowaniem mającymi na celu zaprojektowanie adekwatnego narzędzia badawczego. Prace nad nim trwały w okresie od 15 maja 2011 do czerwca 2011. Po ustaleniu wstępnych założeń dotyczących narzędzia, przystąpiono do nadania mu ostatecznego kształtu. W drugiej połowie maja 2011 przystąpiono do pilotażu narzędzia. Jego celem było poddanie merytorycznemu testowi zawartości ankiety oraz uzyskanie informacji na temat dostępności danych. Odbył się on na 25 osobach, nie włączonych do projektu w charakterze respondentów, mieszkańcach wsi Kaborno, w powiecie olsztyńskim, w województwie warmińsko – mazurskim.

Dzięki pozyskanym informacjom można było dokonać analizy służącej wytyczeniu poszczególnych celów badawczych. Cele owe były następujące:

- analiza struktury społecznej gminy pod kątem możliwości aktywizacji zawodowej jej mieszkańców (pytania dotyczące oceny przydatności i możliwości wykorzystania posiadanych umiejętności, sytuacji ekonomicznej respondentów, ocena władz gminy z punktu widzenia jej mieszkańca);

- wskazanie branż, które w najwyższym stopniu rokują sukces w wypadku założenia struktur w rodzaju spółdzielni socjalnych (pytania o umiejętności i zainteresowania – *hobby* – respondentów, pytania dotyczące wiejskich liderów oraz ich umiejętności);

- analiza poziomu skolaryzacji dzieci i młodzieży w gminie oraz oczekiwań dotyczących ich kształcenia (pytania dotyczące liczby dzieci w rodzinie respondenta, oczekiwanego przez rodziców – respondentów ich poziomu wykształcenia);

- wskazanie osób bądź instytucji (liderów społecznych) mogących stać się w przyszłości pomocnymi przy zakładaniu spółdzielni socjalnych, warsztatów środowiskowych, bądź Uniwersytetów III Wieku.

W kwestionariuszu znalazło się osiemnaście pytań o charakterze metryczkowym (tzw. pytania metryczkowe kończą się na pytaniu IX) i merytorycznych. W większości przypadków miały one charakter zamknięty lub półotwarty. Pytania kwestionariuszowe można ująć w trzy bloki: pierwszy z nich dotyczył cech o charakterze społeczno – demograficznym, a mianowicie pytano o płeć respondenta lub respondentki, rok urodzenia, wykształcenie, stan cywilny, obecną sytuację życiową i liczbę dzieci. Respondentów pracujących pytano o wymiar pracy i wielkość zarobków, nie pracujących – o czas i przyczyny pozostawiania bez pracy. W tej części wskazania respondentów nie przyniosły zaskakujących rozstrzygnięć.

Drugi blok pytań dotyczył planów na przyszłość, przede wszystkim tych o charakterze ekonomicznym. Tutaj pytano między innymi o projekty dotyczące kształcenia dzieci, chęć uczestniczenia w dalszych badaniach oraz podjęcia ewentualnej współpracy z Fundacją „Łatwiej razem” na rzecz poprawy jakości życia w przyszłości.

Trzeci blok ukierunkowany został na analizę zachowań pro-społecznych oraz zdiagnozowanie poziomu zadowolenia z działań władz lokalnych w zakresie opieki nad gminą i jej mieszkańcami. Ostatnie pytania w tym bloku dotyczyły subiektywnej oceny kwestionariusza pod kątem adekwatności pytań do realizowanej tematyki.

W badaniach sondażowych zastosowano adresową metodę doboru próby. Na podstawie wyboru adresów gospodarstw domowych w wiejskiej części gminy Biskupiec dokonano wyboru gospodarstw domowych do badań poprzez ich wylosowanie. Osobami odpowiedzialnymi za rozdanie i zbiór kwestionariuszy ankiet uczyniono sołtysów. Mieli oni

za zadaniem dotrzeć pod wskazane adresy we własnym sołectwie i dostarczyć ankiety, z zastrzeżeniem, aby jedna ankieta została wypełniona w jednym gospodarstwie domowym, a osobą ankietowaną była zawsze dorosły. Każdy z sołtysów został przeszkolony w zakresie swoich obowiązków, otrzymał również kontaktowe numery telefonów do koordynatora projektu. Każdy z nich również został zaopatrzony w dodatkowe materiały informacyjne na temat założeń badawczych oraz wydawnictw w postaci broszur, ulotek oraz plakatów, mających na celu przybliżenie respondentom powyższych kwestii.

Ostatecznie, w okresie rozliczeniowym zebrano wypełnionych ankiet 521. Poziom zwrotu był bardzo wysoki.

Ostateczny poziom zwrotów z całego obszaru wyniósł ponad 40%.

Dokładniejszą analizę zapewnił materiał uzyskany z trzydziestu wywiadów o charakterze jakościowym. Respondenci do tego etapu badań zostali wylosowani spośród tych, którzy udzielali pozytywnych odpowiedzi w sprawie dalszego uczestnictwa w badaniach oraz wyrażali dalszą chęć współpracy z fundacją. Na podstawie powyższych odpowiedzi dokonano wyłonienia w trybie celowym sołectw i wsi, których mieszkańcy w najwyższym stopniu są zainteresowani zmianą swojego położenia. Spośród wszystkich dostępnych wybrano pięć wsi o największym potencjale aktywności zawodowej i to do nich skierowano ankietatorów zaopatrzonych w dyspozycje do przeprowadzenia wywiadu pogłębianego.

II

Respondenci, którzy zostali wylosowani do wzięcia udziału w badaniach reprezentowali pełną gamę wiekową. Próbkę zdominowały osoby w przedziale wiekowym 31-35 lat. Ponad 42% respondentów to osoby w wieku 26 - 40 lat, choć pojawiły się również nieliczne wypowiedzi osób urodzonych przed drugą wojną światową.

Z punktu widzenia badań ważne było ustalenie, w jakim stanie cywilno – prawnym pozostają respondenci. Okazało się, że mamy do czynienia przede wszystkim z osobami pozostającymi w stałych związkach. Prawie 60% respondentów żyje w związku małżeńskim. Mniej liczną kategorię osób stanowili respondenci samotni (około 27%). Dopiero na czwartym miejscu znalazły się osoby pozostające w związkach niesformalizowanych (konkubiny itp.). Stosunkowo niewielki odsetek respondentów (0,6%) nie był skłonny wskazać swojej przynależności cywilno – prawnej.

Respondenci zostali również poproszeni o wskazanie liczby osób pracujących zawodowo, w gospodarstwie domowym. Najczęściej w gospodarstwie domowym pracowała jedna osoba (około 53%) lub dwie (34%). Rzadziej trzy (około 8% wskazań), przy średniej przekraczającej cztery osoby przypadające na gospodarstwo domowe. Do osób pracujących zaliczano także osoby, które pomimo przynależności do badanego gospodarstwa domowego nie znajdowały się na terenie kraju. podczas przeprowadzanych badań. Wskazano zaledwie 46 takich osób (prawie 9% wskazań). Największy był odsetek tych gospodarstw, w których tylko jedna osoba przebywała za granicą.

Osoby pracujące zawodowo, zostały poproszone o dalsze informacje dotyczące statusu zatrudnienia; okazało się, że najwięcej, bo prawie 70% pracuje w pełnym wymiarze na podstawie umowy stałej. Osób pozostających w nieuregulowanym, często też na pół legalnym charakterze zatrudnienia (kategoria ankiety – „inne umowy”) było około 9%, czyli prawie tyle samo, co tych, którzy deklarują pracę na własny rachunek, posiadanie własnego podmiotu gospodarczego lub pracę na roli. Wśród zatrudnionych bez formalnych umów znajdują się osoby pracujące na podstawie różnego rodzaju umów czasowych, pracujące „na czarno” bez jakiegokolwiek umowy, czy na podstawie umowy ustnej. Tyle samo osób wykonuje pracę na własny rachunek (w niepełnym wymiarze czasu), co pracuje na podstawie umowy – zlecenia (4,7%).

Poziom dochodów respondentów w kwestionariuszu ankiety mierzony był w skali miesiąca i w sumach *netto* („na rękę”). Można było się spodziewać, że pytanie o wysokość dochodów będzie najbardziej newralgiczne spośród innych o charakterze społeczno – demograficznym; i rzeczywiście ankietowani traktowali je ze szczególną podejrzliwością. Świadczy o tym wysoki odsetek braków odpowiedzi, wynoszący ponad 18%. Większość pozostałych danych również nie jest zaskakująca: najwięcej respondentów (ponad 20%) zadeklarowało najniższy poziom zarobków. Jednak na drugim miejscu nie znalazła się kolejna kategoria zarobków, ale dochody najwyższe (ponad 16%). Na trzecim miejscu mieszczą się osoby posiadające dochody w granicach 1000 – 1200 złotych (14,2%). Obraz liczebności członków rodzin, przebywających w jednym gospodarstwie domowym, jest uzupełniony danymi dotyczącymi struktury wieku członków rodzin (lub osób należących do jednego gospodarstwa domowego). Dominują gospodarstwa, w których są dwie osoby w wieku produkcyjnym (ponad 39% ogółu gospodarstw). Na drugim miejscu znalazły się gospodarstwa domowe z trzema osobami w wieku produkcyjnym (23% wskazań). Na trzecim gospodarstwa domowe z czterema osobami w wieku produkcyjnym (ponad 19%).

Kolejną informacją, która nawiązuje do tego, co powiedziano na wstępie omówienia wyników badania ankietowego, jest liczba dzieci poniżej 15 roku życia, pozostających w zbadanych gospodarstwach domowych. Najczęściej było to tylko jedno dziecko, a fakt ten dotyczył aż 55% zbadanych przypadków. Fakt ten, jak już wspomniano wcześniej – w przypadku wsi jest dość zaskakujący (choć dane GUS wskazują na fakt zwiększania się liczby gospodarstw domowych na terenach wiejskich, prognozuje się jednocześnie zmniejszanie przeciętnej wielkości gospodarstwa domowego na wsi, która w 2010 roku wyniosła średnio 3,068 osoby¹). Można przypuszczać, że na ten wynik złożyła się wyjątkowo wysoka liczba ankiet, w których brak jest danych na ten temat (272 ankiety na 525, czyli ponad 50%. Inne wytłumaczenie jest takie, że w odpowiedziach nie uwzględniono dzieci, które nie przebywają stale z rodzicami, zwłaszcza tych, które już dorosły. Z punktu widzenia celów badania stwierdzenie, ile dzieci dorosło i opuściło gospodarstwo domowe w gminie Biskupiec nie ma pierwszorzędного znaczenia, jednak może być pewnym wskaźnikiem sytuacji społecznej (i demograficznej) mieszkańców, dlatego w przyszłości warto będzie się przyjrzeć strukturze rodzin od tej strony.

Kolejne kategorie, dotyczące liczby osób w gospodarstwach domowych opierały się na skąpej ilości odpowiedzi, dlatego ich interpretacja może nastroczać kłopoty. Pytanie dotyczące liczby osób uczących się analizowane było przez dane z zaledwie 234 gospodarstw. Wśród gospodarstw domowych, wobec których udało się wyprowadzić wnioski, 42% posiadało jedną osobę uczącą się. W niemal 39% naukę pobierały dwie osoby, a w ponad 14% trzy.

Dane dotyczące liczby osób starszych, w tzw. wieku poprodukcyjnym, są na tyle nieliczne, że na ich podstawie trudno wyciągać jakieś wnioski. Na pytanie o liczbę mężczyzn odpowiedziało tylko 25 osób, zaś na pytanie o liczbę kobiet – 57. W każdym gospodarstwie była tylko jedna osoba – mężczyzna lub kobieta, a tylko w jednym – 3 mężczyzn i w jednym 2 kobiety. Powstaje pytanie, czy nie należy tego interpretować tak, że w większości gospodarstw (w 496 na ogólną liczbę 521) takich osób nie było, czy raczej należy przypuszczać, że respondenci nie wiedzieli co to jest „wiek poprodukcyjny”.

Innym, istotnym czynnikiem było określenie struktury bezrobocia respondentów z gminy Biskupiec. W ankietach 147 (28%) respondentów uznało się za bezrobotnych, jednak przy bliższym spojrzeniu za takich uznać by trzeba było większą ich liczbę. W pytaniu

¹ Iwona Zawisza, Prognoza gospodarstw domowych według województw na lata 2008 – 2035, Materiał na konferencję prasową w dniu 24 sierpnia 2010 r.
http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_1_prognoza_gospodarstw_domowych2008_2035.pdf

dotyczącym utraty pracy aż 174 osoby – 33 % wskazały na różne powody jej utraty (szczegóły poniżej). Jeszcze większy odsetek respondentów opisywał działania podejmowane w celu jej odnalezienia (224 osoby). Może to oznaczać, że pomimo braku aktualnego statusu osoby bezrobotnej, respondenci wielokrotnie zmuszani byli do zmiany pracy, bądź sami aktywnie jej szukali. Z danych uzyskanych w badaniach dowiadujemy się, że większość z nich pozostaje bez pracy długo – dłużej niż dwa lata (około 11%). Choć zdarzały się też przypadki respondentów pozostających bez pracy jeszcze dłużej. Można to uznać za bezrobocie chroniczne - największą bolączkę społeczną. Wśród nich stosunkowo niewielką liczbę stanowią osoby uprawnione do pobierania różnego rodzaju świadczeń dla bezrobotnych (zaledwie 26 osób). Jako powód utraty pracy podawano najczęściej wygaśnięcie umowy, urodzenie dziecka bądź przejście na rentę. Niektórzy respondenci podawali, że odeszli sami na skutek nie satysfakcjonujących zarobków. Powodem bezrobocia jest też likwidacja miejsc pracy lub redukcja zatrudnienia.

Kwestionariusz zawierał także pytania dotyczące ekonomicznych i społecznych planów respondentów. Plany ekonomiczne zdefiniowano jako chęć lub zamierzenia związane z ewentualną poprawą sytuacji respondenta. Sporo osób [17,4%] widzi możliwość uczestnictwa w kursie kształcącym, jeżeli to zapewniłoby im poprawę sytuacji ekonomicznej, drugie tyle [16,9%] zdecydowałoby się na rozpoczęcie kursu prawa jazdy. [14,2%] zdecydowałoby się na pracę w spółdzielni socjalnej, zaś [12,5%] byłoby skłonnych zainwestować swój czas i umiejętności w założenie własnej działalności gospodarczej. Wzięcie kredytu rozważa nieco ponad [6,1%] respondentów, [3,1%] – podjęcie jakiejś działalności ekonomicznej.

Ankiety wykazały dość wysoki poziom zainteresowania przyłączeniem się do pracy społecznej. Największy odsetek wymieniło udział w warsztatach i w akcjach wsparcia Lokalnych Grup działania [LGB]. Deklarowano również przyłączenie się do pracy w organizacjach pozarządowych, czy działalności parafii.

Inny zestaw pytań w kwestionariuszu dotyczył nauki, pobieranej przez dzieci w gminie Biskupiec i aspiracji rodziców, związanych z ich wykształceniem. W tym celu poproszono respondentów o wypowiedź dotyczącą planów edukacyjnych ich dzieci i możliwości korzystania z nauczania dostępnego w gminie. Każdy z respondentów mógł wskazać ścieżkę kariery oddzielnie dla każdego dziecka, według ich wieku (w ankiecie pierwsze dziecko oznacza najstarsze, nie odnotowano rodzin z więcej niż 4 dzieci). W ten sposób otrzymano dane dotyczące planów wobec 490 dzieci, z których najwięcej (163) reprezentowało wiek przedszkolny [0-6 lat]. 327 respondentów wskazało oczekiwany poziom wykształcenia własnych dzieci, przy czym dla 193 osób oczekiwaniem tym było wykształcenie wyższe. Znalazły się również osoby, które nie oczekiwały od swoich dzieci wyższego od podstawowego wykształcenia.

Z danych ankietowych wynika, że bardzo mało dzieci, bo zaledwie 28, uczęszcza do żłobków lub przedszkoli. Mała liczba dzieci korzysta również z zajęć pozaszkolnych. Wprawdzie wiele dzieci (101 na 140) korzysta ze świetlic szkolnych, ale są one najczęściej „poczekalnią” dla dzieci w ich drodze z lub do domu. Tym bardziej, że rzadko kursują środki komunikacji miejskiej w gminie. Z zajęć pozaszkolnych – najczęściej płatnych – regularnie korzysta 65 dzieci.

W kwestionariuszu umieszczono również pytania dotyczące „kapitału społecznego” w gminie. Spodziewano się uzyskać informacje dotyczące poziomu tego czynnika. Wskaźnikami, które służą zmierzeniu poziomu tego „kapitału”, są dane mówiące o podejmowaniu się działań o charakterze społecznym lub o deklarowanej chęci podjęcia takich działań. Wyniki nie dają podstaw do optymizmu. Wskazują raczej niski poziom aktywności lub potencjalnego zaangażowania. Liczba tych, którzy odpowiedzieli na poszczególne pytania z tego zakresu, waha się od około 325 do 350 (na ogólną liczbę 680 respondentów). Wszystkich tych, którzy uchylili się od odpowiedzi można, chyba uznać za osoby nie

przewidujące udzielenia żadnej z wymienionych form pomocy, a do tego dochodzi od 315 do 325 odpowiadających „nie” na poszczególne pytania.

Pozostaje grupa (od 2 do 33 w zależności od typu pomocy), którzy są gotowi pomagać. Za tę pomoc na ogół nie oczekują zapłaty. Liczą jedynie na wdzięczność tych, którzy z pomocy mogliby skorzystać. Najwięcej osób (33 na 354 respondentów, którzy udzielili odpowiedzi) wyraża chęć udzielania drobnej, domowej pomocy sąsiadom, jak na przykład skoszenie trawy, wynoszenie śmieci, pilnowanie dzieci, podlewanie kwiatów podczas nieobecności itp.). 26 osób deklaruje pomoc w pracach polowych, na przykład przy sianokosach, ale w tym przypadku deklarujący liczą na drobną rekompensatę pieniężną. Prawie tyle samo (23 osoby) widzą możliwość pomocy sąsiedzkiej przy pracach budowlanych – przy naprawie dachu lub ogrodu, przy tynkowaniu, malowaniu itp.

Ankietowani byli pytani o to, czy są zadowoleni z publicznej działalności władz gminnych. Najwięcej osób wyraziło aprobatę dla imprez plenerowych o charakterze integracyjnym, organizowanym przez władze. Ponad 83% respondentów, spośród wypowiadających się na to pytanie, uznało, że są one pozytywnym czynnikiem funkcjonowania gminy. Dobrze wypadła służba zdrowia, a zwłaszcza lekarze pierwszego kontraktu, z których zadowolonych było ponad 73% wypowiadających się. Na ogół pozytywnie oceniono dostęp do szkół (67% odpowiedzi), dobrze wypadli gminni urzędnicy – mają 67% pozytywnych ocen podobnie jak osoby odpowiadające za bezpieczeństwo w gminie. Problemem jest dostęp do bibliotek, który pozytywnie ocenia trochę więcej niż połowa odpowiadających na to pytanie. Podobnie jak z opieką nad niepełnosprawnymi. Nie znajduje uznania stan dróg, informowanie mieszkańców o działalności władz gminnych, ani pomoc organizacji pozarządowych.

Z racji prakseologicznego charakteru badań zaprojektowanych dla fundacji „Łatwiej razem”, część pytań kwestionariuszowych miała szczególne znaczenie. Jako, że badania ankietowe miały wskazać mieszkańców wsi szczególnie chętnych do późniejszej współpracy, kandydatów na liderów społecznych, dużą wagę przykładano do pytań dotyczących współpracy o charakterze ekonomicznym oraz społecznym, poszukiwaniu osób chcących polepszyć swój los i sytuację w swojej wsi. Celem badania było wskazanie wsi, które z punktu widzenia położenia, sytuacji ludnościowej i logistycznej zasługiwały w pierwszej kolejności na rekomendację jako te, do których należy pomoc przy rozwijaniu dalszej działalności ekonomicznej bądź społecznej. Rekomendacje poniższe poczynione zostały na podstawie suchych faktów i mogły stać się jedynie podstawą do bliższego przyjrzenia się poszczególnym wsiom na dalszym etapie badań jakościowych. Jako takie nie miały ostatecznego charakteru, umożliwiły jednakże wskazanie wsi, w których podobne działania miały większe szanse na powodzenie, niż w innych.